

TÜRÜK

2021, Yıl/Year: 9, Sayı/Issue: 25, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / Date of Received: 03.05.2021

Kabul Tarihi / Date of Accepted: 24.05.2021

Sayfa / Page: 230-251

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / Writer:

 Dr. Gülser Ersoy

Kütahya Germiyan Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Öğretmeni

gulserersoy@hotmail.com

MEMLÛK SAHASINDA YAZILMIŞ BİLİNMEYEN BİR KİŞAŞÜ'L-ENBİYÂ

Öz

Türkler, İslâmiyet'i kabul ettikten sonra bu dinin öğretilerinin birincil kaynaktan öğrenilmesi amacıyla kutsal kitapları Kur'an-ı Kerim'e ardından da hadislere başvurmuşlardır. Tercüme faaliyetleri ile birlikte kaynağı kutsal kitaplara ve hadislere dayanan peygamberler kıssaları yazılmaya başlanmış ve Kışaşü'l-Enbiyâ ya da Kışaş-ı Enbiyâ olarak adlandırılan bir türün oluşmasına zemin hazırlanmıştır.

Türk diline ait kaynaklarda Harezmi ve Anadolu sahasında yazılan Kışaşü'l-Enbiyâ ile alakalı çeşitli araştırmalar mevcuttur ancak Memlûk sahasında yazılan eserle alakalı herhangi bir tespit ya da değerlendirme söz konusu değildir. Literatüre katkı sağlayacağına inanılan bu eser, yazıldığı dönemin ya da sahanın belirgin dillik özelliklerini yansıtacak şekilde incelenmiştir. Başka bir ifade ile eserde ortaya çıkan fonetik ve morfolojik özellikler ortaya konmuştur. Bu bağlamda tüm ünlülerin ve kimi ünsüzlerin imlâ özellikleri ile yazıldığı sahanın tespitinde belirleyici özelliğe sahip kimi dillik özelliklerin üzerinde durulmuştur. Eserin dillik özellikleri değerlendirilirken fonetik ve morfolojik açıdan bir tutarlılık arz etmediğinin altı çizilmiştir. Memlûk sahasına ait yapılan kimi çalışmalarda ortaya konan bazı kuralların çalışmamıza konu olan söz konusu eserde geçerli olmadığına işaret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Memlûk, Kışaşü'l-Enbiyâ, Kıpçakça, Oğuzca, imlâ özellikleri, dillik özellikleri.

AN UNKNOWN QASAS AL-ANBIYA WRITTEN IN MAMLUK ERA

Abstract

After the Turks accepted Islam, they applied to the Holy Book of the Quran and then to the hadiths in order to learn the teachings of this religion from the primary source. Along with the translation activities, stories of prophets based on holy books and hadiths began to be written and the groundwork was laid for the formation of a type called Kışaşü'l-Enbiyâ or Kışaş-ı Enbiyâ. There are various studies in Turkish language sources related to Kışaşü'l-Enbiyâ written in Harezmi and Anatolia, but there is no determination or evaluation of the work written in the Mamluk field. This work, which is believed to contribute to the literature, has been examined in a way to reflect the distinctive language characteristics of the period or field in which it was written. In other words, the phonetic and morphological features that appeared in the work were revealed. In this context, the orthographic properties of all vowels and some consonants and in the determination of the area where it was written, some linguistic features that have decisive features were emphasized. While evaluating the linguistic features of the work, it was underlined that it did not present a consistency in terms of phonetics and morphology. It has been pointed out that some of the rules set forth in some studies in the Mamluk field are not valid in the work.

Key Words: Mamluk, Kışaşü'l-Enbiyâ, Kıpçak, Oğuz, orthographic properties, linguistic features.

GİRİŞ

Yahudi, Hristiyan ve Müslümanlara gönderilen kutsal kitaplar ile hadisler peygamberler hakkında bilgi edinilen birincil kaynaklardır. Bu kitaplardaki bilgilerin okuyucular üzerinde daha derin bir etki bırakabilmesi amacıyla birtakım hayali öğelerle süslenildiği ve zaman içerisinde “kısas” adı verilen yeni bir edebî türün oluşmasına zemin hazırlandığı görülmektedir.

Arap dilinde Kışaşü'l-Enbiyâ, Fars dilinde Kışaş-ı Enbiyâ olarak adlandırılan eserlerin Türkçe karşılığı “peygamberlerin kıssaları” şeklindedir. Kışaşü'l-Enbiyâ'nın ilk örneklerine Arap edebiyatında daha sonra Fars edebiyatında rastlanılmıştır. Yazılan muhtelif Kışaşü'l-Enbiyâların içerisinde üslûp özellikleri ve içerik bakımından en çok rağbet göreni Ebû İshak Ahmed bin Muhammed bin İbrâhim es-Sa'lebî en-Nisaburî eş-Şafî'ye ve Muhammed bin Abdi'llah el-Kisâî'ye aittir (Yılmaz ve Demir 2009: 357). Temelde Kur'ân-ı Kerîm ve diğer mukaddes kitaplarda geçen peygamberlerin hayatlarını, mucizelerini ve gönderildikleri kavimleri tevhit inancına davet etmelerini konu alan eser, Türkçe dâhil diğer dillere de çevrilmiştir.

Türk dilinin tarihî seyri içerisinde muhtelif Kışaşü'l-Enbiyâlar yazılmıştır. Harezmi (Ata 2019) ve Anadolu sahasında yazılanlarla ilgili çeşitli araştırmalar mevcuttur (Budu 2020, Cemiloğlu 1989,

Yılmaz ve Demir 2009). Ancak bu yazının konusunu teşkil eden Memlûk sahasında yazılmış olan Kışaşü'l-Enbiyâ ile ilgili herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Eser Mısır Milli Kütüphanesinde Türkî Tarih 285 numarada kayıtlıdır¹. Elimizdeki kopya, siyah-beyaz ve çok eski bir çekim olduğundan eserin cilt ve kâğıt özellikleri ile ilgili herhangi bir bilgi verilememektedir. Toplam 180 varaktan oluşan eserin her sayfası 18x22 ebadında olup her sayfada 17 satır bulunmaktadır (Heyet 1990: 240-241). Nadiren harekeli olan eser, nesih hat ile kaleme alınmıştır.

Eserin kolofonunda yazılış tarihi ya da eseri kaleme alan kişinin adı ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. 20b/03'te geçen “muşannifü'l kitâb anın kibi aydur” ile başlayan cümleden eldeki eserin tercüme olduğu yargısına ulaşılabilmektedir. Ancak söz konusu eserin kimden tercüme edildiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır.

ESERİN MUHTEVASI

Temelde kutsal kitaplarda geçen peygamberlerin kıssalarını konu edinen eser, besmele ile başlar ve varlığın yaratılışını kronolojik bir sıra ile hikâyeye eder. Anlatılan olayların kaynağı olarak genelde Kur'ân-ı Kerim'de yer alan ayetler gösterilmektedir. Ayrıca kaynağı hadise dayandırılan olayların râvîsi olarak İbn-i Abbas; İsrailiyat kökenli olayların râvîsi olarak da Vehb ibn-i Münebbih ismi zikredilmektedir.

Kıssaya göre Allah, önce kalemi (1b), ardından levhi (2a); kürsüyü ve dört unsuru (2b) yaratmıştır. Daha sonra sırasıyla yer, yedi kat gök, melekler (3a); toprak, cehennem, zebânîler (4a); cehennem kapıları (4b); Kaf Dağı, ateşten cinler, Azrail (5a); Âdem (7a) yaratılmıştır. Eserin bundan sonraki bölümlerinde anlatılan olaylar şu şekildedir: Allah'ın “Âdem'e secde edin.” emrine Azâzil dışındaki tüm meleklerin uyması, Azâzil'in isyan etmesi ve bu sebeple mel'un olması (8b), Havva'nın yaratılması (9b), Allah'ın Âdem'i ve Havva'yı cennette dosdoğru olmaları ve işaret ettiği buğday ağacından yememeleri hususunda uyarması (10a), İblis'in önce Havva'yı ardından da Âdem'i kandırması üzerine Allah'ın kendilerini cennetten çıkarması (11b/12a), Havva'nın Şam'a, Âdem'in de Serendip'e indirilmesi (13a), nedamet içinde olmaları ve arşta gördüğü “Lâ ilâhe illa'llâh Muhammedü'r-Rasûlullâh” hürmetine Allah'tan tövbe dilemesi (13b), elest bezmi (14b), Âdem'e demirciliğin öğretilmesi, Âdem'in çiftçilik ile meşgul olması (15b), Âdem'in Hindistan'da kırk çift çocuğunun olması (16b), Habil ve Kabil'in kıssası (16b/17b), Şit peygamberin kıssası (21a), İdris peygamberin kıssası (21b/22b), Nuh peygamberin kıssası (22b/29a), Hud peygamberin kıssası (29a/31b), Salih peygamberin kıssası (32a/34a), İbrahim peygamberin kıssası (34b/54b), Lut peygamberin kıssası (54b/58b), İshak peygamberin kıssası (58b/59a), Yakup peygamberin kıssası (59a/60a), Musa peygamberin kıssası (60a/106a), Calut kıssası 106b/108a), Hanzala kıssası (108a/110a), Eşmuyel kıssası (110a/115b), Davud peygamberin kıssası (115b/130a), Süleyman peygamberin kıssası (130a/151b), Sebâ kıssası (152a/153a), Ermiya kıssası (153a/153b), Buhtu'n-Nasr kıssası (153b/158a), Zekeriyya peygamberin kıssası (158b/159b), Yahya peygamberin kıssası (159b/161b), Üzeyir peygamberin kıssası (162a/166a), Tabî bin Masdı kıssası (166a/169a) ve Meryem kıssası şeklindedir.

Eserde anlatılan en son kıssa, İsa peygambere aittir. Eserin sonunda herhangi bir kaydın olmaması söz konusu çalışmanın tamamlanmadığını göstermektedir.

¹ Eser tarafımızdan neşre hazırlanmaktadır.

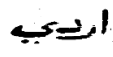
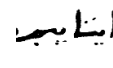
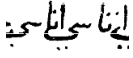

KİŞAŞÜ'L-ENBİYĀ'NIN YAZIM ÖZELLİKLERİ

Eserde hareketlerin düzenli olarak kullanıldığını söylemek mümkün değildir. Hatta yazar, kitabın ilerleyen sayfalarında birkaç sözcüğün dışında harekeye başvurmamıştır. Harekelerde görülen bu şekilde bir düzensizlik, yer yer ünlülerin ve ünsüzlerin yazımında da kendisini göstermiştir. Ünlülerin yazımı ile ilgili eserde görülen özellikler şu şekildedir:

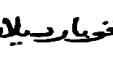
Ünlülerin Yazımı

/a/ ve /e/ Ünlülerinin Yazımı

Eserde söz başında /a/ ve /e/ ünlüleri düzenli olarak elif harfi ile gösterilmiştir:

ağaç (12a/11); erdi (13b/10); aytayım (87b/01); atası anası (88a/01). /a/ sesi “isim” anlamında kullan “at” kelimesi gibi kimi örneklerde medli elif harfi; kiminde de sadece elif harfi ile işaretlenmiştir: Atı (ismi) (121b/11); aduñ (01b/15); atı (133b/02).

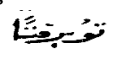

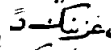
Kelime ortasında /a/ ünlüsünün yazımı ile ilgili herhangi bir standart kural söz konusu değildir. Birtakım istisna örneklere tanıklık edilse de yazarın söz konusu ünlünün imlâsı ile ilgili genel temayülü, kelime kök ya da gövdesinde /o/, /u/ ya da /ı/ ünlülerinin bulunması durumda /a/'nın elif harfi ile işaretlenmesi şeklindedir:

باردیلار (33b/03); taşlı (51b/10); kopardılar (51b/12). Ancak ilk iki hecesi/a/ ünlüsünden oluşan kimi kelimelerde ikinci hecenin elif harfi ile işaretlenmediği görülmektedir:

ağladı (06a/05); yaprak-ka (12a/10). “Tağ-ka k(a)çtı.” örneğinde “tağ” kelimesindeki /a/ ünlüsü elif harfi ile işaretlenirken “k(a)ç-” kelimesindeki /a/ ünlüsünde böyle bir durumun söz konusu olmaması yazarın söz konusu ünlünün yazımı ile ilgili kararsızlığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir:

طاعقاختنا (33b/05).

Morfemlerde /a/ ya da /e/ ünlüsünün bulunması durumunda söz konusu ünlülerin genellikle elif harfi ile işaretlendiği görülmektedir: Kök-ge (05b/04); birdiler (05b/06); bolğay (06a/03); körgey (85a/16); barsam (87b/01).

Yazar, ablatif morfemlerinin yazımı ile ilgili oldukça tutarlı bir tutum sergilemiştir. Zira birçok örnekte söz konusu morfemlerin *tenvin* ile işaretlendiği görülmektedir: toprağtan (28b04); şuvdan (48a/02); ağzından (105a/08).

Üst üste ablatif morfemlerinin kullanıldığı durumlarda yazar, birinci morfemi tenvin ile işaretlerken ikincisinde işaretlememeyi tercih etmiştir. “Baldan tatlu yağdan yegrek” ifadesinde “baldan” kelimesi ile “yağdan” kelimesinde bu şekilde bir yazım farklılığı söz konusudur:

بَالِدَانُلُو يَاعْدَا كِرَاكْ

(99b/01). Söz konusu morfemin *elif+nun* harfleri ile işaretlendiği nadir örneklere de tanıklık edilmiştir: *Köpükten* كُؤُوكُتَان (2b/13).

/ı/ ve /i/ Ünlülerinin Yazımı

Eserde söz başında, ortasında ve sonunda /ı/ ve /i/ ünlülerinin genellikle *ye* ile işaretlendiği görülmektedir: *İki* اَلِكِي (05b/01); *işittük* اِشِيْتِكْ (90a/17); *inanmas* اِنَانِمَس (91b/01); *birdiler* بِيْرِدِيلَر (05b/03); *bilürler* بِيْلُورَلَر (84b/11); *tirligini* تِيرْلِيكِينِكُؤُ (84b/14); *kemişin* كَمِيْشِيْنِكْ (88a/07).

Söz ortasında /ı/ ve /i/ ünlülerinin *ye* harfi ile işaretlenmediği örnek sayısı oldukça azdır:

k(i)tti كِيْتِي (85a/07); *yarl(t)ğaçı* يَارْلَاغَاچِي (89b/17).

Sonu /ı/ ya da /i/ ünlüsü ile biten morfemlerin ya da içinde /ı/ ya da /i/ ünlüsü bulunan morfemlerin çoğunlukla *ye* harfi ile işaretlendiği görülmektedir: *açlık* اچْلِيْقْ (10a/14); *bilgil* بِيْلِيكِي (24b/03); *öğrendi* اَوْرَدِي (24b/04); *belgürtti* بِلْگُورْتِي (24b/05); *kamuğları* قَمُؤُغَلَارِي (84b/05); *kıldınız* قِيْلْدِيكِينَا (33b/05); *buyurğanın* بُوِيْرْغَانِيْن (90a/17).

/o/ ve /u/ Ünlülerinin Yazımı

/o/ ve /u/ ünlülerinin söz başında genellikle *elif+vav*, ilk hecede *vav* ile; /u/ ünlüsünün de söz ortasında ve sonunda genellikle *vav* ile işaretlendiği görülmektedir: *otur* اوتور (10a/12); *olturdu* اولتوردي (93b/04); *ortasında* اورتاسينا (125b/05); *oğlu* بوغلب (126a/15); *uragut* اوراغوت (93b/03); *tolduram* تُولدورما (09b/04); *yukaru kötürün* بوقاررکوتورونک (09b/06); *tar bolduğun* توبوقلارنا (91b/15); *tutunur* توتونوزور (06a/16); *küçlü* کچلوا (91b/15); *topuklarına* حشمتلوا (126a/07); *karşu* قارشو (134a/08).

Söz başında ya da ilk hecede bulunan /o/ ve /u/ ünlülerinin *vav* harfi ile işaretlenmediği örnek sayısı oldukça azdır. Böylesi örneklerde -anlam karışıklığına neden olmamak amacıyla- ünsüzün kimi örnekte *damme* ile işaretlendiği görülmektedir: *oruç* اریچ (16a/13); *avuç* اویچ (18b/17); *kötürdi* کوتوردي (18b/17); *oturur erdi* اوتورور ايردي (09b/04); *unuttu* انوتتي (11b/14); *buğday* بوعدای (10a/13); *boldu* بولدي (4b/16).

/ö/ ve /ü/ Ünlülerinin Yazımı

/ö/ ve /ü/ ünlülerinin söz başında genellikle *elif+vav*, ilk hecede *vav* ile; /ü/ ünlüsünün de söz ortasında ve sonunda genellikle *vav* ile işaretlendiği görülmektedir: *Üçünç kök-ge* **كوكك** (05b/04); *ünedi* **اونلدي** (93b/04); *üstinde* **اوستينك** (126a/09); *ölse* **اولسا** (133b/07); *üküş* **اوكوش** (140a/07); *türlü türlü ton* **تولوتولوتون** (92a/16); *körünmes* **كورونمست** (122a/12); *kötürüñ* **كوتورونك** (139b/06); *kendü* **كندو** (92a/16); *yüklü* **يوكلو** (93b/01).

Söz başında ya da ilk hecede bulunan /ö/ ve /ü/ ünlülerinin *vav* harfi ile işaretlenmediği örnek sayısı oldukça azdır: *öğretti* **اكرتت** (15b/15); *ünden* **اندانك** (121b/02).

Ünsüzlerin Yazımı

/p/ Ünsüzünün Yazımı

Eserde /p/ ünsüzü düzenli olarak bâ harfi ile yazılmıştır. *topuğuna* **توقينا** (93b/16); *tapa* **تبا**; *kapuğların* **تبيع لارين** (45b/11).

/ç/ Ünsüzünün Yazımı

Yazar, /ç/ ünsüzünün imlâsı hususunda oldukça tutarlı davranmıştır. Zira söz konusu ünsüzün eserde istisnasız bir şekilde *cîm* harfi ile yazıldığı görülmektedir: *uçmak-nıñ sakçısı* **اچانك ساقچيسى** (13b/16); *küçüm* **كوجوم** (55b/17); *çıktılar* **چيقتيلار** (157a/08).

/t-/ ve /s-/ Ünsüzlerinin Yazımı

Eserde ön damak ünlülerinin bulunduğu kelimelerde söz başındaki /t/ ve /s/ ünsüzlerinin *te* (ت) ve *sin* (س) harfleri ile yazıldığı görülmektedir. Art damak ünsüzleri ile kullanıldığı durumlarda ise kimi örnekte *tı* (ط) ve *sad* (ص) harflerine tanıklık edilse de genel temayül *te* ve *sin* harflerinin kullanılması yönündedir: *taşkarı* **تشاركي** (5a/09); *taş* **تاش** (15a/09); *tutti* **توتتي** (18a/14); *turgıl* **تورغيل** (10a/13); *tokuş* **توقوش** (55a/07); *toğdı* **توغدي** (172b/12); *tag* **طاغ** (5a/09); *tar (dar)* **طار** (9b/11); *saçtı* **ساجتي** (16a/09); *sakçısı* **ساقچيسى** (13b/16); *sowuk* **سوف** (131b/10). Bu durum yazarın imlâ hususunda çoğunlukla Doğu Türkçesi geleneğine bağlı kaldığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Nitekim Osmanlı yazımını Doğu Türkçesi yazımından ayıran temel farklılık art ünlülü kelimelerdeki t ve s ünsüzlerinin yazımı ile alakalıdır. Nitekim “tag” kelimesi Doğu Türkçesinde *te*, *elif* ve *gayın* harfleri ile yazılırken Osmanlıcada *tı*, *elif* ve *gayın*; “su” kelimesi de Doğu Türkçesinde *sin* ve *vav* ile yazılırken Osmanlıcada *sad* ve *vav* harfleriyle yazılmaktadır (Tekin 2013: 114).

Eserde söz başı /t/ ve /s/ ünsüzlerinin yazımı ile ilgili dikkat çeken bir diğer husus birkaç kelimedeki görülen ikili kullanım şekilleridir. “Su” kelimesindeki /s-/ ünsüzünün hem *sin* hem de *sad* harfleri ile yazılması; “taş” kelimesindeki /t-/ ünsüzünün de hem *te* hem de *tı* şeklinde yazılması Doğu Türkçesi-Batı Türkçesi yazım özelliklerinin aynı anda esere yansımaları şeklinde yorumlanabilir:

suw سُو (172b/15): *krş. şuvdan* سُو (48a/02); *taşnı* تاشنی (48a/15): *krş. taşnı* طاشنی (48a/17).

/w/ Ünsüzünün Yazımı

Eserde /w/ ünsüzünün düzenli olarak üç nokta (ف) ile yazıldığı görülmektedir: *Yuwa turur* یوواتورور (121a/08); *iwge* ایغکا (156a/02); *yawutmasun* یوتواسون (77b/01); *sowuk* سوتوف (131b/10).

/ŋ/ Ünsüzünün Yazımı

Eserde /ŋ/ ünsüzünün yazımında düzenli olarak *nun+kâf-ı Fârisî* (gef) harflerinin kullanıldığı görülmektedir: *İwüniz* ایونیک (21a/11); *yir erseŋ* ییریرسنگ (10a/13); *iğladıŋ* ایغلادنگ (59a/01); *saŋa* سنا (71a/02).

KIŞAŞÜ'L-ENBIYĀ'NIN DİLLİK ÖZELLİKLERİ

Tarihî bir metnin sahip olduğu dillik özelliklerin tespiti, o metnin ait olduğu dönemin ya da sahanın belirlenmesinde başvurulacak en temel yöntemdir. Bu sebeple eldeki eserin Memlûk sahasında yazıldığına dair kanının doğrulanması yönünde başvurulacak temel ölçütler sırasıyla şu şekildedir:

Fonetik Özellikler

Söz başı /e/~i/ Ünlüleri

Varlığı hususunda birçok dil bilimcinin farklı varsayımlar ileri sürdüğü kapalı /e/ ünlüsünün Kışaşü'l-Enbiyâ'daki yazımı ile ilgili herhangi bir değerlendirme yapmadan önce söz konusu ünlünün bulunduğu düşünülen kelimeler ve bu kelimelerle ilgili yapılan değerlendirmelere kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Temelde Yenisey yazıtları, diğer runik harfli metinleri ve çağdaş Türk dillerindeki kullanımları ölçüt olarak kapalı /e/ ünlüsü ile alakalı üç farklı kelime grubu oluşturulur. Bunlardan ilki kök heceleri Yenisey yazıtlarında ayrı bir işaretle gösterilen, diğer runik harfli metinlerde i~Ø değişimi ile kurulan ve çağdaş Türk dillerinde e (ie), è, i sesleriyle temsil edilen kelimeler (èki, èl, bèş, kèş, yètmiş/yèti, èt-)²; ikincisi kök heceleri Yenisey yazıtlarında ayrı bir işaretle gösterilmediği halde diğer runik harfli metinlerde, Yenisey yazıtlarında i~Ø değişimi ile görülen ve çağdaş Türk dillerinde e (ie), è, i sesleriyle temsil edilen kelimeler (e/ilt- be/ir-, ke/irü, ke/idin, ke/iyik, te/i-, te/ir-, ye/i-, ye/ig, ye/igirmi, ye/ir, e/ir-); son olarak da kök heceleri yazıtlarda düzenli olarak e veya i ile yazıldığı halde çağdaş Türk dillerinde e (ie), è, i sesleri ile temsil edilen kelimelerdir (eşid-, k(e)d(i)m, kiçe, kisre, y(e)l-, y(e)t-) (Ceylan 1991: 157-158). Bu bağlamda Kışaşü'l-Enbiyâ'da söz konusu ünlü için kullanılan belirli bir sembolden bahsetmek mümkün değildir.

Yenisey yazıtlarında ayrı bir işaretle gösterilen, diğer runik harfli metinlerde i~Ø değişimi ile kurulan ve çağdaş Türk dillerinde e (ie), è, i sesleriyle temsil edilen kelimelerden biri olan “èki”nin ilk ünlüsü eserde düzenli olarak /i/ (*elif+ye*) şeklinde yazılmıştır. “Bèş” kelimesi düzenli olarak biş

² Thomsen'in kapalı /e/ listesidir.

(5b/07) şeklinde yazılmıştır. “Yėti” kelimesinin ilk ünlüsü /i/ okunacak şekilde *ye* (ɛ) ile yazılmış ve bu sebeple söz konusu kelime “yiti” (8a/08) şeklinde okunmuştur. “Yetmiş” kelimesinin durumu “yėti” kelimesinden farklıdır. Zira söz konusu kelimedeki ilk ünlünün /i/ şeklinde okunmasına sebep olacak herhangi bir yazım söz konusu değildir. Bu sebeple kelime “yetmiş” (54b/06) şeklinde okunmuştur.

Runik harfli metinlerde/Yenisey yazıtlarında i~Ø değişimi ile görülen ve çağdaş Türk dillerinde e (ie), è, i sesleriyle temsil edilen “be/ir-, te/i-, ke/irü, ye/i-, ye/igirmi, te/ir-, ye/ir” kelimeleri eserde ünlüsü /i/ okunacak şekilde *ye* (ɛ) ile yazılmış ve “bir- (110a/02), ti- (28b/03), kirü (7a/06), yi- (10a/13), yigirmi (77b/08), tir- (52b/10), yir (104a/15) şeklinde okunmuştur. “Yeg” (7a/04) ve “er-” (99b/01) kelimelerinde ise ünlünün /i/ şeklinde okunmasına sebep olacak herhangi bir yazım söz konusu değildir.

Kök heceleri yazıtlarda düzenli olarak e veya i ile yazıldığı halde çağdaş Türk dillerinde e (ie), è, i sesleri ile temsil edilen “ışit-” (89a/04) kelimesinin ilk ünlüsü /i/ sesini verecek şekilde düzenli olarak *elif+ye* harfleri ile yazılmıştır. “Yil” (2b/10) kelimesinin ünlüsü, /i/ sesini verecek şekilde düzenli olarak *ye* harfi ile yazılmıştır. “Kiçe” kelimesinin ilk ünlüsü /i/ okunacak şekilde *kef* harfinin *esre* ile harekelendiği örneklere (97b/10) tanıklık edildiği gibi; harekesiz örneklere de (15b/11) tanıklık edilmiştir.

Bu örneklerin dışında Türkiye Türkçesinde söz başı ünlüsü /e/ okunan “en”, “erit-” ve “er” kelimeleri eserde aynı ünlü /i/ okunacak şekilde “in” (2a/04), “irit-” (3b/09) ve “ir” (11b/09) şekliyle yazılmıştır.

Sonuç olarak söz başı ünlüsünün e (ie), è, i şeklinde üç farklı varyanta sahip olduğu düşünülen belli başlı kelimelerin eserde çoğunlukla /i/ ünlüsü ile yazıldığı görülmektedir.

Yuvarlaklaşma

Türk diline ait tarihî metinlere bakıldığında ünlülerin birtakım sebeplere bağlı olarak yuvarlaklaştığı görülmektedir. İlerleyici benzeşme-gerileyici benzeşme ve aynı kelime içerisinde dudak/diş-dudak ünsüzlerinin kullanılması ünlülerin yuvarlaklaşmasına sebep olan etmenlerden birkaçıdır.

Eserde ünlü özellikleri bakımından kimi kelimelerde arkaik özelliklerin muhafaza edildiği görülmektedir. Nitekim birçok tarihî metinlerde ilerleyici benzeşme sebebiyle gerçekleşen yuvarlaklaşma, “bulit” (7b/04, 99b/02) ve “yöri-” (26b/13) gibi kelimelerde söz konusu değildir. Ancak eserde tanıklık edilen “yulduz” (35a/01; 35a/02), “tügül” (8b/16; 19b/17) kelimelerinde gerileyici benzeşme sebebiyle; “sowuk” (131b/10) ve yawuz (38a/09) kelimelerinde de dudak ünsüzü sebebiyle yuvarlaklaşma gerçekleşmiştir. Ayrıca eserde kimi kelimedeki de (oķı- (16b/17) ~ oķu- (90a/06) ikili kullanıma rastlamak mümkündür. Bu durum kelime tabanlarında düzlük-yuvarlaklık uyumu konusunda belirsizliğin hâkim olduğunu göstermektedir.

Kelime tabanlarında görülen ikili kullanımın izlerine kimi morfemlerde de rastlanılmaktadır. Nitekim {-DI} geçmiş zaman morfeminin üçüncü şahıslarda düzenli olarak düz şekline rastlanırken (*ķorktı 1b/05; oturdı 1b/12*); birinci şahıslarda hem düz hem de yuvarlak şekillerine rastlanmaktadır: *yaratmadum (1b/17); keldüm-keltürdüm (4b/05); keçtim (22a/14); bağışladım*

(12a/03); *ne kıldım* (93b/07); *mütābi` boldım* (168a/02). Söz konusu morfemin çokluk birinci şahıslarda genel olarak yuvarlak şekline tanıklık edilse de istisna örneklere rastlamak da mümkündür: *hüküm kılduk* (12a/12); *muni sakınmaduk* (62b/03); *yarlıgaduğ bederledük* (123a/17); *işitmedik* (179a/14). Ayrıca birinci ve ikinci şahıs iyelik morfemlerinde yine yuvarlaklaşma temayülü söz konusudur: *bu benim zürriyyetüm* (14a/12); *seniñ aduñ* (1b/14).

Eserde kimi morfemlerin istikrarlı bir biçimde düz ya da yuvarlak yazıldığı görülmektedir. Zira genitif morfemlerinin yazımı hususunda genel temayül düz şeklinin kullanılması yönündedir: *teyriniñ bir kulu* (05b/16); *bularniñ yüzine* (115a/16); **uçmağ-nıñ** *sakçısı bar mu* (13b/16); *kavmniñ kuyusu* (32b/11); *bizniñ ve kökniñ kamuğniñ teyrisi* (37a/03); *nemrüdniñ cānın* (46a/07). İşletim morfemlerinden {+sXz}, -her ne kadar yuvarlak şekline rastlanılsa da (susuzluk 10a/14)- genellikle düz şekliyle kullanılmaktadır: *tütün-siz* (5a/10); *konuksız* (53b/05); *susuz* (47a/10). Varlık morfeminin eserde genellikle yuvarlak şekliyle kullanıldığı görülmektedir: *Teñri heybetlü nazar birle baqtı* (1b/05); *bu on tokuz zebāniler bu şıfatlu turur* (04a/16); *kurt süretlü* (05a/14). Faktitif morfeminin daha çok yuvarlak şekline tanıklık edilmektedir: *karışturğıl* (7b/04); *bulğasturdu* (7b/06); *kalduvdılar* (08b/17); *sındurdu* (37a/17); *tirgüzgüçi* (52b/10).

/b-, -b-, -b/ Ünsüzü

Türk dilinin tarihî metinlerinde tonlu dudak ünsüzünün söz başında, ortasında ve sonunda kimi kelimelerde farklı birtakım seslere dönüştüğü görülmektedir. Bu durum tarihî metinlerin ait olduğu dönemlerin tespitinde önemli bir ölçüt olarak kabul edilmiştir. Başka bir ifade ile söz konusu ünsüzün kullanım şekli, eserin hangi sahada yazıldığına dair birtakım değerlendirmelerde bulunulmasına neden olmaktadır.

Kök Türk metinlerinden itibaren söz başında /b-/ ünsüzünün yer aldığı “bar-, bar, bir-, bol-” kelimelerinin eserde korunduğu görülmektedir: *Ağ boldı kızıl boldı* (4b/13); *agaçça barsalar ağaç bulardın kaçar erdi* (12a/08); **barğıl** *koynuñni kamuğ aña birğil* (123b/09); **uçmağ-nıñ sakçısı bar mu** (13b/16).

Söz başında yer alan tonlu dudak ünsüzü, kendisini takip eden /n, ŋ/ geniz ünsüzlerinin aracılığıyla nazal-dudak ünsüzü olarak nitelendirilen /m-/ ye dönüşebilmektedir. Bu bağlamda Kışaşı’l-Enbiyā’da söz konusu ses olayına örnek olabilecek çok sayıda kelimeye tanıklık edilmektedir: *Köreyim muni kim besler* (154a/11); **munuñ** *eyesi bar* (67b/03); *tewege mindi* (47a/12); *Yetmiş miñ peygāambarlar İshāk aşlından boldaçı turur* (54b/06); **meñisine** *tegdi* (45a/12); *bir miñar bar erdi* (126b/01).

Kök Türk metinlerinde kimi kelimelerin ortası ve sonunda /b/ ünsüzünün var olduğu hususu henüz netliğe kavuşmuş değildir. Nitekim birçok dilbilimci tarafından /b/ ünsüzü ile yazılan “tebe, sub, eb” gibi kimi kelimelerin dilbilimcilerin tamamında bu şekilde kabul görmediği söz konusu ünsüzün yerine /v/ ünsüzünün yazıldığı bilinmektedir.³ Birçok dilbilimci tarafından varlığı kabul gören kelime içi ve sonu /b/ ünsüzünün eserde /-w-/ ~ /-v-/ şeklindeki ikili kullanımlarına rastlanmaktadır: *İbrāhīm-ka yawuz sakındılar* (38a/09). *Bu teve taştan çıkar erse* (32b/02) *krş.*

³ Konu ile ilgili bkz. Mehmet Ölmez, 2015, *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan’daki Eski Türk Yazıtları Metin-Çeviri-Sözlük*, Ankara: BilgeSu Yayınları.

tewege mindi (47a/12); bir *awuç* toprak kötürdi (115a/13); *iwüñiz* içinde koyuñ (21a/11) krş. ol *evden üstün bir çadır bar erdi* (13a/16); Nil *suvi* içinde bir ağaç bar (25a/05) krş. bir *tamla suw* (101a/17). Eserde /b/ ünsüzünün “yalbar-” (78a/17; 158a/12) kelimesinin ortasında korunduğu görülmektedir.

İki ünlü arasındaki veya kök sonundaki /b/ sesinin Karahanlı ve Harezmi sahasında /w/ sesine; Çağataycada /v/ sesine dönüştüğü ifade edilmektedir (Eckmann 2013: 37). Eldeki eserde /b/ ünsüzünün /w/ ~ /v/ şeklindeki ikili kullanımı Ercilasun’un şu ifadelerini hatırlatmaktadır:

“O hâlde Memlûk sahasında yazılan eserler hangi yazı dilini temsil ederler? Harezmi-Altın Ordu sahasında yazılan eserlerle Memlûk sahasında yazılan eserler bence 14. yüzyılın standart Doğu Türkçesini temsil ederler. Karahanlı dönemindeki standart Türkçe, Çengiz hareketinin sebep olduğu etnik dalgalanmalar sonucu 13-14. yüzyılda bir geçiş dönemi yaşamış, 15. yüzyılda Çağatayca dönemi ile tekrar istikrara kavuşmuştur.” (Ercilasun 2014: 219).

Sonuç olarak eserde iki ünlü arasındaki veya kök sonundaki /b/ sesinin göstermiş olduğu ikili kullanım, Memlûk sahasında yazılan eserlerin yazı dilinde görülen dalgalı geçiş döneminin bir yansıması olarak kabul edilebilir.

/t-/ Ünsüzü

Türk diline ait en eski metinlerden itibaren kimi kelimelerin başında görülen tonsuz diş ünsüzünün Oğuzcanın tesiriyle özellikle Memlûk sahasına ait eserlerde tonlulaştığı bilinmektedir. Memlûk sahasına ait olduğu düşünülen eldeki eserde söz başı /t-/ ünsüzünün durumu iki şekilde değerlendirilebilir.

En eski Türkçe metinlerde olduğu gibi eserde söz başı /t-/ ünsüzünün korunduğu kelime sayısı oldukça fazladır: *kün toğduқта* kök-niñ yaşılı andan turur (5a/04); *Ķāf tağına* sürdiler (6b/04); *cān tegse et bolur* (8a/16); *teri bolur erdi* (8a/16); *kendü andı birle tolduram* (9b/03); *tilü kibi* (12a/16); *taş birle tögdi* (17b/06); *könli tar boldı* (23b/11); bir *tamla suw* (bir damla su) 101a/17; *tahttan tüşdi* (11b/16); *telük teldiler* (31b/10); *tul urağut katından boldılar* (95b/03).

Ancak Oğuzcanın da tesiriyle /t-/ > /d-/ değişiminin gerçekleştiği kelime sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Hatta aynı satırda kimi kelimelerin ikili kullanımına tanıklık edilebilmektedir: *dördünçi tersälarnıñ turur* (4b/12) krş. *törtünç* (5b/05) kökke ağdı; *cān ayağı turnağına tegdi* (8b/04) krş. başın çevürdi ‘arşa *degdi*; *miniñ yapraqımdın algıl tidi* (12a/11) krş. *ādem ‘āsī boldu deyü* (12a/11) ve *men saña nime dimes men* (17a/17); *teve* krş. *deve* (32b/14); *ikinci köki demürden üçünçi köki kırğuşından turur* (3a/13); bundan *doğan* kamasını yoldan çıkarğam (9a/16).

Batı Türkçesinin standart yazı dilinde kimi kelimelerin /t-/ ünsüzü ile kullanıldığı; buna karşılık aynı ünsüzün yine aynı sahaya ait kimi ağızlarda tonlulaşarak kullanıldığı bilinmektedir. Bu sahada “tut-” ve “taş” şeklinde kullanılan kelimelerin başındaki /t-/ ünsüzünün eldeki eserde tonlulaşarak kullanıldığı birer örneğe tanıklık edilmektedir. Bu durum Batı Türkçesine ait ağız özelliklerinin eldeki esere sızmış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir: *altıncı şek dutanlarınñ turur* (4b/10); *dünyā köki daştan turur* (3a/13); *andan bir dāne Havvā yidi* (11b/07).

/y-/ Ünsüzü

Eserde söz başı /y-/ ünsüzünün kullanımı ile ilgili standart bir kullanımdan bahsetmek mümkün değildir. Nitekim y- protezi ile kullanılan “yığaç” (10b/03-04; 11a/09-10; 11a/15) kelimesinin kullanım sıklığı ile “ağaç” (2a/14; 10b/11; 18a/15; 24a/17) kelimesinin kullanım sıklığı neredeyse birbirine eşittir. Hatta aynı satır ya da aynı sayfa üzerinde her iki kullanımın yer aldığı örneklere tanıklık edilebilmektedir: *Ol ağaçtan irak turgıl ya`nī buğday yığacı eger yir erseñ* (10a/13); *ağaçnu kördükte `aşıq boldı ayıttı eygü yığaç turur* (12a/02); *miñ yığaç yol bar erdi bu miñ ağaç yirde hīç `imāret yok erdi* (112a/02). Buna benzer ikili kullanım *ığla-* (59a/01; 62b/07) ~*yığla-* (11a/14); *yüzüm suwı* (üzüm suyu) (162a/13)~ *üzüm suwı* 162a/17 kelimelerinde de söz konusudur. *Yinçü* (2b/5; 92b/03; 99a/11), *yip* (38b/14), *yipek* (99a/11) kelimelerinin yanı sıra *yesir kılğaylar* (*esir edecekler*) (58b/13) örneğinde de söz başı /y-/ türemesi söz konusudur.

/-ğ-, -ğ-, -g-, -g/ Ünsüzü

Kelime içi /-ğ-, -g-/ ünsüzü ile birden çok heceden oluşan kelimelerin sonundaki / -ğ-, -g/ ünsüzünün durumu Türkoloji çalışmalarında önemli bir yere sahiptir. Zira söz konusu ses olayı, tarihî Türk dillerinin kendi içerisinde lehçelere ayrılmasında belirleyici bir ölçüt olarak kabul edilmiştir. Nitekim asıl Memlûk Kıpçakçasının Harezmi-Altın Ordu yazı dili ile karşılaştırıldığı çalışmalarda kelime sonundaki /-ğ-, -g/'nin düşmesi Memlûk Kıpçakçasına ait bir dil özelliği olarak belirtilir (Eckmann 2014: 68).

Eserde birden fazla heceli kelimelerin sonundaki /-ğ-, -g/ seslerinin ikili kullanım sergilediği görülmektedir. Hatta aynı satır içerisinde bir kelimenin ikili kullanımına rastlamak da mümkündür: *Arığ uluğ Teñri sen sen qarnı ot birle yaraşturduñ* (3b/07) *krş. bir ağaç tıkgıl kim ulu bolsun* (23b/14); *Süleymān kapuğda olturur erdi* (124b/05) *krş. İsrāiller kapusıña kelmegey* (79b/03); *kuyular kazdılar* (33b/15) *krş. kuyuğ-da olturur erdi* (66b/05); *kamusını yoldan çıkarğam* (9a/17) *krş. işiñ kamuğ āsān kılduğ* (71a/05); *eligi birle sığadı* (66b/02) *krş. ilinde tutar erdi* (17b/05). Ayrıca eserde birden çok heceli kelimelerin kiminde (kuruğ, sarığ, çerig) /-ğ-, -g/ sesleri düşmemişken kiminde de (ölü) söz konusu sesin artık kullanılmadığı görülmektedir: *Süleymān katına kuruğ kirdiler* (137a/03; *ikinç kün sarığ bolğay* (33b/11-12); *hiç çerig kalmadı* (60a/04); *ölüni yumaslar erdi* (106a/05); *tiri bolur erdi* (8a/16).

Eski Türkçede varlık bildiren {+IXg} morfemine ait /-ğ-, -g/ sesinin, eserde -Oğuzcanın bir tesiri olarak- istikrarlı bir şekilde düştüğü görülmektedir. Bu durum eldeki eserin Memlûk sahasında yazılmış olmasının doğal bir sonucu olarak yorumlanabilir: *Saçlu* toğar erdi (20b/07); *küçlü* ve *haşmetlü* (34a/16); kurt *süretlü* 05a/14; *yüz miñ atlu kondı* (60a/04).

Oğuzcanın bir tesiri olarak görülen bu ses hadisesinin bir diğer yansıması da hece ve ek ön seslerinde yer alan /-ğ-, -g-/ seslerinin düşmesidir. Eserde kimi hece ve ek ön sesi durumunda olan /-ğ-, -g-/ ünsüzlerinin düştüğüne şahitlik edilse de çoğunlukla söz konusu seslerin muhafaza edildiği görülmektedir: *Bir eşgek bıraktılar* (38b/16); *sıçganğa fermān birdi* (152a/04); *buçkaқта төрт телүк тeldiler* (31b/09); *ol yaratқанım halkñıñ cānına seni müvekkel kıldım* (7a/15); *yirni köni yaratğanğa kaytğıl* (76a/15); *cān teggen yir* 8a/14; *bizni mundan kutğarsay* (125a/08); *ağaç yaş bolsa sarğarur erdi* (117a/15); *topraqñı bulğasturdı* (7b/06); *yarımı taşqarı kaldı* (5a/09); *miñ yıl [sücüd] kaldı Tenrige andan yirge keldi* (5a/16).

İstisna olabilecek örnekler de mevcuttur: *ol yalan and iĉen İblīs erdi* (11b/03); *ķulak* (33b/17; 165a/17); *yalan* (11b/03) kelimelerinde düştüğüne tanıklık edilmiştir.

Söz iĉi ve söz sonunda görölen /ġ, g/>/v/ değişimi, Kıpĉak Türkĉesinin ayırt edici özelliklerinden biri olarak kabul edilmektedir (Argunşah ve Yüksekaya 2014: 321; Güner 2013: 94) . Eserde bu şekilde bir ses olayına söz sonunda rastlanmazken söz iĉinde *sowuķ* (131b/10) (<sođıķ); *ķavun* (20a/14) (<kagun) ve *yawut-* (77b/01) (<yaguk-) kelimelerinde rastlanılmaktadır.

/-ķ-/ > /-ĥ-/ Değişimi

Söz iĉinde yer alan kalın sıradaki /-ķ-/ ünsüzünün /-ĥ-/ ünsüzüne dönüşmesi şeklinde tanıklık edilen ses olayı daha ĉok Kodeks Kumanikus ve Ermeni harfli Kıpĉak metinlerine atfedilmektedir. Söz konusu ses olayına -Kıpĉak Türkĉesi dil özelliklerinin hâkim olduğu eserlerdeki kadar yoğun olmasa da- Memlûk sahasında yazılan eserlerde de rastlamak mümkündür. Nitekim eserde *aĥřam* (16b/02); *saĥsı* (33a/07) ve *biri birine oĥřamas erdi* (119b/05); *tevrât oĥıyanlarını öltürdi* (161a/09) örneklerinde /-ķ-/ > /-ĥ-/ değişimi söz konusudur.

/-z/~ /-s/

Ķıřařu'l-Enbiyâ'nın dikkat ĉeken bir diğer önemli dillik özelliği kimi morfemlerde tanıklık edilen /-z/~ /-s/ nöbetleşmesidir. Eserde bu türden ikili kullanıma ĉođunlukla aorist olumsuzluk morfemlerinde rastlanmaktadır: *Peyġambar anda ķorķup teprenmes* (5a/02); *kinniş artında düşmen bolsa aņar emīnlik revā ermes* (10b/06); *Adem ayıttı men yimes men Havva ayıttı men yidim neĉuk yimes sen* 11b/12; *ķormes mü siz* (13a/09); *toymas erdim* (25a/11).

Söz konusu morfemin /-s/'li şekillerine sıklıkla rastlansa da /-z/'li şekiller eserde azımsanmayacak kadar ĉoktur: *yavu ķılmaz men* (17b/01); *biz bolmaz biz* (28a/08); *biz senden ķorķmaz biz* (75b/16); *men ana du`ā ķılmaz men* (97a/015); *mundan ķitmez biz* (167b/ 12).

Aorist olumsuzluk morfemlerindeki /-z/~ /-s/ nöbetleşmesi, İlk İslami Türkĉe metinlerden itibaren tanıklık edilen bir imlâ özelliğidir. Buna ek olarak Ķıřařu'l-Enbiyâ'da ĉokluk birinci şahıs iyelik morfeminde de /-z/~ /-s/ nöbetleşmesine tanıklık edilmesi kayda değer bir ses hadisesi olarak görölmektedir: *Sen atamus sen* (20a/09); *ķüĉ ķılduķ kendü özümise* (12b/07); *sözümüs kesgey sen* (122a/07).

/-đ-, -đ/ Ünsüzü

Kök Türk ve Uygur yazısında ayrı bir harf ile gösterilmeyen diş arası sızıcı /d/ ünsüzü Karahanlı metinlerinden itibaren /d/ ünsüzünden ayrı bir sembol ile gösterilmiştir (Ercilasun, 2015: 343). Böylelikle Arap alfabesi ile yazılan tarihî metinler, söz konusu ünsüzün süreç iĉerisindeki değişiminin takibini kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda Karahanlı Türkĉesi metinlerinde söz iĉi ve söz sonunda sızıcı /đ/ sesine sıklıkla rastlanırken Harezmi Türkĉesi ile yazılan eserlerde /đ/'li ve /y/'li şekillerin bir arada kullanıldığı görölmektedir (Argunşah ve Yüksekaya 2014: 164). Kıpĉak Türkĉesi ile yazılan kimi metinlerde ise /đ/'li örneklere az rastlandığı, ĉođunlukla da /y/'li şekilleri ile kullanıldığı kaydedilmektedir (Güner 2013: 93).

Bir dönem metinlerinde /-đ-, -đ /~/-y-, -y/ şeklinde görölen nöbetleşmenin Memlûk sahasında yazılan eserlerde yerini ĉođunlukla /-y-, -y/'li şekillere bıraktığı bilinmektedir. Nitekim Memlûk sahasında yazılan Ķıřařu'l-Enbiyâ'da da söz konusu sesin ĉođunlukla /y/'li şekillerine tanıklık edilmektedir: *ayaķ* (4b/15, 11a/07, 13a/12); *yayağ* (37b/07, 74a/07); *eygü* (10a/08, 12a/01,

35b/05); *eygünlük* (66b/08); *eygisi* (85b/17); *kuyuya* (57b/06); *uyandı* (67b/14); *sizge kişi ıyayım* (119b/12); *kayğurmağıl* (39b/01).

Eserde her ne kadar /d/>/y/ değişimi belirgin bir ses olayı olarak dikkat çekse de kimi kelimelerde /-d-, -d /~/y-, -y/ nöbetleşmesinin izlerine rastlanmaktadır: *beyerlemediñ* (07a/14) *krş. beğerledi* (17a/01), *beğerlemese* (17a/05-06); *uğı-* (108b/05) *krş. uyandı* (67b/14); *ıyda birdi* (20a/16) *krş. yalavaç ığalım* (136b/01).

Morfolojik Özellikler

Çalışmanın başında da ifade edildiği üzere kolofonda eserin yazılış tarihi ya da eseri kaleme alan kişinin adı ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Ancak eserin fonolojik özelliklerinin yanı sıra sahip olduğu morfolojik özellikler, Kısaşü'l-Enbiyâ'nın Memlûk sahasında yazıldığı düşüncesini doğrulamaktadır. Bu bölümde eserin tüm morfolojik özelliklerinden ziyade yazıldığı sahanın özelliklerini öne çıkaran hususlarına değinilecektir.

İsim İşletim Morfemleri

Datif Morfemi

Eserde isim kök ya da gövdelerine getirilen datif morfemleri genelde {+GA} ve {+KA} şeklindedir. Söz konusu morfemin ötümlü ve ötümsüz kullanımı ile ilgili belirli bir kuraldan bahsetmek mümkün değildir. Zira ötümlü ünsüzlerden sonra morfeme ait ön sesin ötümlü ve ötümsüz şekline rastlanıldığı gibi; ötümsüz ünsüzlerden sonra yine morfemin ikili kullanımlarına rastlanılabilmektedir.

Söz konusu morfem ötümlü ünsüzlerden ve ünlülerden sonra çoğunlukla {+GA} şekliyle kullanılmaktadır: *fermân keldi kalemğa yazğıl kalem bardı* (1b/09); *hıç bularğa ziyân tegmedi andan tamuyı yedi* (4b/02); *feriştelerge vaşıyyet kılmuş erdi 'Azrâyıl-ni körmege Teñri fermânu* (10b/08); *bu dört yıl-ge buyurdu* (2b/11); *anı dünyâge iddiñ* (18a/15); *kim ol sebeb-ge meşğül bolğay-lar ve saña düşmen bolmağaylar* (7b/01) *tesbîh kılur erdi teñriğa* (7b/16).

Ötümsüz ünsüzlerden sonra {+KA} şekliyle kullanılan *andan vahiy kıldı kök-ke* (3a/09); *taşvus uçmak içinde ağaçtan ağaç-ka konar erdi* (10b/11); *andan küneşke buyurdu* (5a/07) örneklerin yanı sıra ötümlü ünsüzlerden sonra {+KA} şekliyle kullanılanlarına da tanıklık edilmektedir: *andan fermân keldi Cibril-ka ve Mikâyil-ka ve İsrâfîl-ğa* (2b/17); *menim birle tamuğ-ka bargay-lar illâ ol* (9a/17).

Eserde kimi isim köklerine datif morfemi olarak {(y)A} işaretleyicisinin getirildiği görülmektedir: *andan cân köbeke tegdükte* (8a/18); *fermân keldi dünyâya iniñ* (12b/10); *yönin Ka'be'ye* (13a/11) *kıldı; tã`at teñriye kılur erdi* (21b/04); *anı tağı toprağa kemişti* (114b/10). Bu durum Oğuzcanın bir tesiri olarak kabul edilebilir.

Datif morfeminin kullanım şekli, eserin Memlûk sahasında yazıldığına dair net bir yargıya ulaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Nitekim söz konusu morfemin eserde, teklik birinci şahıs iyelik morfeminden sonra {+A}; teklik üçüncü şahıs iyelik morfeminden sonra çoğunlukla {+nA} şekliyle işaretlendiği görülmektedir: *menim kavmime zindân kıldıñ* (98a/14); *Teñri kazâsına ve belâsına* (2a/11); *ol ferişte ayağı altuna kirdi* (4b/19); *Teñri 'azâbına tãkatim yok Cibril kirü yirine*

bardı (7a/03); *İsrāfīl-ni kördi burğu ağızına urmuş erdi* (5b/11); *İblīs mehlāyīl kavmine keldi* (21a/14); *başına börk urunmuş* (114a/01); *toprasına kemişti* (114b/07).

Eserde teklik üçüncü şahıs iyelik morfeminden sonra çoğunlukla {+nA} morfemine tanıklık edilse de {+nA}'lı örneklerle rastlamak da mümkündür: *ve (o) iwiğe bardı* (35b/13); *(o) başına urur erdi* (45a/17); *çerigi birle teñiz ortasına tegdi* (80b/16). Bilindiği üzere teklik üçüncü şahıs iyelik morfeminin [+nğa/+nge] veya [+nə/+ne] şekline rastlanmaması Harezmi Türkçesi ile Memlûk sahasında yazılan eserlerin ayırt edici özelliği olarak kaydedilmektedir (Eckmann 2014: 53). Ancak eldeki eserde az da olsa [+nə/+ne] şekline rastlanması Memlûk sahasında yazılan eserlerin aslında Çağatayca'dan önce yaşanan dalgalı geçiş döneminin bir ürünü olduğunun göstergesidir.

Ablatif Morfemi

Eserin Memlûk sahasında yazıldığına dair yapılan değerlendirmenin temel kaynaklarından biri de ablatif morfeminin çoğunlukla {+dAn} ile işaretlenmesi olarak gösterilebilir. Zira Harezmi sahasında {+dIn} şeklinde kullanılan morfemin Memlûk sahasındaki karşılığı {+dAn} şekliyle ifade edilmektedir (Eckmann 2014: 53; Ercilasun 2014: 219). Burada şunu da ifade etmek gerekir ki adı geçen kaynaklarda Memlûk sahasında yazılan eserlerde ablatif morfeminin imlâsı ile alakalı istisnasız “dal+elif+nun” harflerinin kullanılmasından bahsedilir. Ancak eldeki eserde {+dAn} morfeminin çoğunlukla tenvin ile işaretlendiği görülmektedir: *levhni kalemni gevherten* (1b/03) *yaratdı; ol yinçü yiti kat yirden* ve *yiti kat kökden inlürek turur* (2b/06); *dünyā köki daştan turur ikinci köki demürden üçünçü köki kurguşından turur* (3a/13) *törtünçü köki kümişden turur bişinçü köki altun-dan turur altınçü köki yaşıl* (3a/14) *zümürüden turur yitinçü köki kızıl yāķūt-tan turur* (3a/15); *baldan tatlu yağdan yegrek erdi* (99b/01). “Köpükten” (2b/13) kelimesi morfemin *dal* (te)+*elif*+*nun* harfleri ile işaretlendiği nadir örneklerdendir.

Eserde gerek imlâ gerekse morfemlerin kullanım şekliyle alakalı birçok alanda tutarlılıktan bahsetmek mümkün değildir. Bu bağlamda Kısaşü'l-Enbiyâ'da ablatif morfemlerinin de ikili şekline tanıklık edilmektedir. Çoğunlukla {+dAn} ile işaretlenen ablatif morfeminin yer yer {+dIn} ile işaretlenmesi oldukça dikkat çekicidir. Morfemin imlâsında *dal+ye+nun* harflerinin kullanıldığı görülmektedir: *kıyāmat-ka tegin hīç Teñri tāt atin-din fāriğ bolmaylar* (3b/13); *şavma`a kapusın taşkartın bağladı* (170a/17); *maşrıktın yañadın* (35a/02); *iki ağaç kopardılar Şāmdın* (51b/12); *ıyāldın kesilmiş erdi* (53b/03).

Söz konusu morfem “yaprak” (12a/10) kelimesinde hem {+dAn} hem de {+dIn} okunacak şekilde üstünlü ve ye harfi ile kaleme alınmıştır. Bunun yanında aynı tümce içerisinde morfemin ikili şekillerine de rastlanabilmektedir: *Sağ-dın bir niçesi sücüd kılmadılar soldan bir niçesi sücüd kıldılar* (14b/07); *bir yañadan keldi ve tokuz kişi dört yañadın keldi* (33b/01).

Genitif Morfemi

Eserde genitif morfeminin eklendiği kelimenin son ünsüzüne bakılmaksızın {+nIn} şekliyle kullanıldığı görülmektedir: *Teñriniñ* bir kulu bolğası üç yüz miñ yıl tapuğ kılğası (05b/17); *Ādemniñ köñli tar bolduñın bildi* (9b/11); *Yā Rab uçmağ-nıñ sakıçısı bar mu?* (13b/16); *bizniñ ve köknıñ kamuğniñ teñrisi bir turur* (37a/03); *İsmā`il-niñ başın yuğıl* (48b/13); *Musānuñ yüzün nurdan körebilmediler* (87b/04); *Vezrniñ kişilerin öltürdi* (157a/14). Söz konusu morfemin +nUn

biçimine az sayıda örnekte tanıklık edilmektedir: köki kesilsün **urağut-nuğ** (17b/10); revā bolmağay kim sen **sinüğ** aşuğ yigey sen (12a/05-06).

Söz konusu morfemin eserde Ø ile işaretlendiği örnek sayısı azımsanmayacak kadar çoktur: kudret birle **kalem** başı yarıldı (2a/01); ol şuw **od** issisinden kaynadı (2b/14); **dünyā** köki daştan turur (3a/13); Bes Ādem ‘aleyhi’s-selām **uçmağ** kapuğların berkitti (10b/02); **Kābil** ileyinde olturdu (18a/05); İbrāhīm köksine urdu (41a/17); **iw** kapuğların tamların kamuğ harāb kılığ (45b/11); kaçan kim **Cibril** ünin işittükte kamuğları keldiler (89a/04).

Genitif morfeminde görülen bu şekilde ikili kullanım iyelik morfemini alan isimlerden sonra da görülmektedir. Ādem neme yimedi **teniniğ** uçında biraz ağ boldı (16b/03); tegmesiniğ uzunı (29b/16); ‘ammīsiniğ oğlı erdi (91a/14); eger teğri bizni kutgarsa biz **mālımıznuğ** onda birin yoksūllarğa birgey (125a/09) örneklerinde olduğu gibi iyelik morfemli kimi isimlerden sonra genitif morfemi kullanılırken; kiminde de Ø ile işaretlendiği görülmektedir: ança ağladı kim **közi** yaşı aqtı ırmağ boldı (13a/05); la ‘net ol yirge kelsün kim benim **oğlum** kanun neteg içti (18b/11); **anası** karnına tüşdi (35a/04); **közün** yaşın yüzüne sıvağıl (50a/02); seniğ **teğriğ** uçmağına muhtāc bolmayım (118b/07).

Hemen hemen aynı satırda geçen Hābil bir kün söğüt **ağacı** köligesinde keldi yattı ve ol vakitte söğüt **ağacınuğ** yimişi bar erdi (17b/07-08) örneğinde “ağaç” kelimesinin hem genitif morfemi ile hem Ø ile işaretlenmesi, eserde söz konusu morfem ile alakalı tutarlı bir yol izlenmediğinin göstergesi olarak kabul edilebilir.

Eckmann, Memlûk Kıpçak sahasına ait eserler ile Harezmi Türkçesi ile yazılan eserlerde görülen dillik özellikleri birbirinden sekiz madde ile ayırır. Genitif morfemlerini alan birinci şahıs zamirlerinin durumu bu dillik özelliklerinin arasında zikredilmektedir. Buna göre Harezmi Türkçesi ile yazılan eserlerde “meniğ/menim” ve “biziğ/bizim” şeklinde kullanılan birinci şahıs zamirinin Memlûk sahasında yazılan eserlerde “menim” ve “bizim” şeklinde kullanıldığı ifade edilmektedir (Eckmann 2014: 53). Bu bağlamda Memlûk sahasına ait Kışaşü’l-Enbiyā’da **meniğ** yaprakımdın alğıl (12a/10); eger **meniğ** küçüm bar bolsa erdi (55b/17) tümcelerinde olduğu gibi kimi istisna örneklere tanıklık edilse de söz konusu zamirin genel olarak “menim” şeklinde kullanıldığı ifade edilebilir: Tenri ‘ilmni **menim** üzerime yazıldı (2a/15); bu **menim** zürriyyetüm bir neçesin kâfir körer men (14a/13); yā Cibril bu **menim** oğlanlarıma az turur (19a/01); **Bizim** oğlanımız hāli neçük erken (87b/16).

Fil İşletim Morfemleri

İstek-Emir Morfemi

Bir morfemin eklendiği fiile kazandırdığı semantik değerin doğru bir şekilde yorumlanabilmesi için o morfemin içinde bulunduğu bağlamın göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında morfemleri tek bir işleve gönderme yapacak şekilde adlandırmanın doğru olmadığı sonucuna kolaylıkla ulaşılabılır.

Tek morfem/çok işlev esasına örnek teşkil edecek önemli verilere istek-emir anlamı içeren tümcelerde tanıklık edilmektedir. Nitekim eldeki eserde de istek-emir anlamına işaret eden tek bir morfemden bahsetmek mümkün değildir. Bu bağlamda eserde birinci tekil şahıslarda istek anlamına

işaret etmek amacıyla {-AyIm} ve {-A} morfeplerinin kullanıldığı görülmektedir: *Qalem ayıttı: Ne yazayım?* (1b/11); *maña çeri birgil tā bularnıñ birle men tokušayım* (6b/01); *Kötüreyim tidi* (25a/09); *Köreyim munı kim besler* (154a/11); *Anamğa edgülik kılayım* (174a/10); *kendü andı birle tolduram ol tamuğnı sinden ve herçi seniñ yolına kirgenlerni* (9b/04); *kaçan bolğay kim bu kapuğ açılğay ve men aña kirem* (10b/10); *Maña atam buyurdı andan bī-fermān işlemeyem* (16b/11); *men sizge tanuğ bolam* (15b/04); *Zekāt buyuram* (174a/08-09).

Eserde tekil birinci şahısların {-sA} ve {-GAY} morfemi ile çekimlendiği kimi tümceler de istek anlamı ile yorumlanabilmektedir: *İblīs ayıttı: “Maña yol birgil uçmaq-ka kirsem bir du`ā öğredem* (10b/17); *şırāñı keçsem uçmaqñı körsem tidi* (22a/05); *Teñriden sorsam bu ne hāl turur* (97b/12); *Qābil ayıttı: “Men sini öltürgey men anıñ üçün kim benim qurbānımnı bezerlemedi.”* (17a/02).

{-GII} pekiştirme morfemi, teklik ikinci şahıs ile çekimlenen fiillere kimi örneklerde emir kiplik değeri kazandırmıştır: *Teñriden fermān keldi yā qalem yazğıl.* (1b/11); *andan İsrāfīl-ka fermān keldi kim qanatıñ astında kötürgil.* (5b/15); *Cibrīl-ge fermān keldi kim barğıl Mālikke bir zerre ot algıl* (15b/16).

Burada fiilin istek ya da emir kiplik değeri ile yorumlanmasında kurulan tümcenin kime ait olduğunun da önemi büyüktür. Zira *‘Azāzīl ayıttı: “Bar hudāyā yir üzre perīler fesādıñ kılurlar maña çeri birgil tā bularnıñ birle men tokušayım* (6b/01) tümcesinde isteyen *‘Azāzīl*, istenilen Tanrıdır. Bu durumda “birgil” fiilinin emir anlamı ile yorumlanması mümkün değildir.

Teklik üçüncü şahıslarda {-sUn} morfemi ile çekimlenen fiil hem emir hem de istek anlamı ile yorumlanabilmektedir. Nitekim *la`netiñ aña bolsun* (6a/06); *la`net ol yirge kelsün* (18b/11); *Teñriñ saña rahmet kılsun* yā *Ādem* (8b/06); *Havvānı Beylañda iletgil kim `iyāliñ bolsun* (15b/10); *taşnı temir birle urğıl ot çıksun dünyā* (16a/03) tümceleri istek kiplik değeri ile yorumlanabilirken;

Teñri kazāsına rāzī bolmasa ve belāsına şabur kılmasa ve ni`metine şükr kılmasa Teñriden ayruğ Teñri istesün tidi (2a/11-12); *“Menim qarındaşım-nı boşağıl benim bolsun.”* (16b/10) tümceleri de emir kiplik değeri ile yorumlanmaktadır.

Dikkat çeken bir diğer önemli husus istek-emir çekimlerinde birinci çoğul şahıslar için kullanılan morfeplerin çeşitlilik arz etmesidir. {-Allm}, {-Allıñ} ve {-Allk} eserde tanıklık edilen istek-emir morfepleridir: *Yā İdrīs kel üzüm yigelim* (21b/10); *bir neçeleri kaçarlar erdi kim anıñ sözün işitmeyelim* (23a/08); *düşmenden kaçmayalım* (113b/05); ayıttılar: *“Yā Musā bu işge ne çäre kılalım?”* (94b/13); ayıttılar: *“Bes nege tapalıñ?”* (31b/05); ikevlemiz (ikimiz) saña *tesbīh kılalıñ* (71a/02); ayıttılar: *“sığırnı boğazlakalık taķı tirisin yarmağ birl tolduralıķ.”* (95b/10); biz hızırnı anda *istegelik* (101a/11); ayıttı anı kim *öltürelilik* (108b/04). Eserde Ayıttılar: *“Şehr kapuğların bağlayalım erte kelip konuqlardan maqşūdımız alalık”* (56b/07-08) örneğinde {-Allm} ve {-Allk} morfeplerinin bir arada kullanılması konu ile ilgili tutarlı bir yol izlenmediğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

El-Kavānīnū'l-Küllīyye Li-Zabti'l-Lügati'-Türkiyye adlı eserde istek-emir kipinin çokluk birinci şahıslarla alakalı yapılan şu değerlendirmeye eserde söz konusu morfeplerle alakalı çeşitliliği açıklar mahiyettedir: *“Birinci çokluk şahısta kural kökte baskın harfleri k, z, h, ş, d, ayın, t*

bulduğunda –lık ekinin getirilmesidir. Kökte bu harfler yoksa –lik şekline dönüşür.” Adı geçen eserde “yağ-alık, kel-elik” ve “ye-lik” örneklerini verdikten sonra şöyle devam eder: “Türkmenler l’den sonra m getirerek yağ-alım, içelim vb. derler.” (Toparlı vd. 1999: 8).

Sonuç olarak Kısaşü’l-Enbiyâ’da istek-emir çokluk birinci şahıslarda tanıklık edilen –(y)AlIm morfemi Oğuzcanın bu sahada yazılan eserler üzerindeki bir etkisi olarak yorumlanabilir.

Şimdiki Zaman

Çalışmamızın konusunu teşkil eden metinde konuşma anında gerçekleşen bir olaya ya da duruma gönderme yapma amacıyla birden çok morfeme başvurulduğu görülmektedir. Aorist bu morfemlerden biridir. Nitekim cennette yasaklanan ağaçtan yemiş yiyen Adem’in durumunu anlatan şu tümcelerde aoristin, konuşma anına işaret ettiği görülmektedir: “Yā Ādem menden **kaçar** (12b/01) sen.” Ādem cevāb birdi: “İşitiçi min yā Rabbī sinden **utanur** men.” (12b/02) Birçok tarihî metinde de tanıklık edilebilecek böylesi bir kullanıma mezkûr metinden çok sayıda örnek vermek mümkündür. **İmdi dīdārın körmek tileyür** (84a/05) örneğinde de aorist işaretleyicisinin konuşma anına işaret ettiği bilgisine “imdi” zaman belirteci yardımıyla kolaylıkla ulaşılabilmektedir.

Türk dilinin tarihî seyri içerisinde zaman ya da kiplik ifadelerini karşılamak amacıyla birtakım analitik formlara başvurulduğu bilinmektedir. –A turur, ilk olarak Harezmi-Altınordu sahasında ve sonrasında diğer Türk coğrafyalarında da tanıklık edilen bu formlardan biridir. Zaman içerisinde birtakım ses olayları sonucunda {-AdIr}, {-AdUr}, {-ydIr} şekillerine bürünen morfemin eserde düzenli olarak –A turur şeklinde kullanıldığı görülmektedir: Yā Musā ne üçün aşıktın kavmiñ-ni koyup? Ayıttı: Menim artımça **keletururlar** (83b/15); baqtı bir urağut kördi bostān içinde başın **yuwa turur** (121a/08); haber keltürdi Süleymān-ge: Belkīs kişileri **keleturur** (136b/07); otunni kötürmiş **keleturur** (154b/15).

Gelecek Zaman

Başlı başına bir morfeme bakarak bir eylemi zaman çizgisinde gelecekte bir noktaya konumlandırmak dolayısıyla da söz konusu tümceyi metin bağlamsal değerlendirmenin dışında ele almak dilin mantığına terstir. Nitekim en eski Türkçe kaynaklardan itibaren eldeki tüm veriler dikkatle incelendiğinde “gelecek zaman” başlığı altında değerlendirilen birçok morfemin aynı zamanda kiplik değeri taşıdığı görülmektedir. Bu durum gelecekte henüz yaşanmamış bir zaman diliminin aynı zamanda olasılık, istek, emir ya da niyet/gönüllülük gibi anlam değerini taşıyor olmasının doğal bir sonucudur.

Memlûk sahasına ait Kısaşü’l-Enbiyâ, gelecek zaman ve kimi kiplik değerlerine aynı anda işaret eden morfemlerin varlığı açısından oldukça zengin bir kaynaktır. Bu bağlamda eserde gelecek zamana işaret eden birkaç morfemin bir arada kullanıldığı görülmektedir. {-GAy}, {-KAy} en sık karşılaşılan morfemdir: Bilgil kim tamu yidi tabaka turur yidi gürüh kişiler **kirgey-ler** (4b/11); ferışteler cevāb birdiler ayıttılar: “Ol taqı periler kibi **fesādlik kılğay** ve yir üzre kan **tökkey** (6b/07-08); yā ferışteler men bildügümni siz **bilmegey** siz (6b/12); Kābil ayıttı: “Men sini **öltürgey** men” (17a/02); yöriğen nemege teñri **timegey** men (36b/03-04); āhir zamānda İsmā’ıl oğlanları seniñ oğlanlarıñni **yesir kılğaylar satkaylar** (58b/13); müvekkeller **kelgeyler** meni bu hâlde **körgeyler** oğlanımnı **helāk kılğaylar** (62b/09).

Eserde *Eger...Fiil+sA ...Fiil+{-GAy}/{-KAY}* formunun yer aldığı tümcelere sıklıkla tanıklık edilmektedir. Bu tür tümceler söz konusu morfemde kiplik değeri ile gelecek zaman anlam değerinin iç içe yorumlanması gerektiğinin bir göstergesidir: “*Eger uçmağını körseñ taşkırı çıkmakay sen.*” *Ayıtta çıkıkay men, tidi* (22a/06); *eger seniñ Teñriñ bizden bu tarlıkı kiterse biz iman ketürgey biz* (78a/08); *eger teñri bizni kutgarsa biz mālımıznuñ onda birin yoqsüllerğa birgey* (125a/09); *eger bu iş bizden çıkar erse biz açın ölgey.* (156a/05)

{-GA}, eserde gelecek zaman ve kiplik anlam değerinin bir arada verildiği bir diğer morfemdir. Ancak burada şunu da ifade etmek gerekir ki eserin ilk 40 varlığında {-GA} morfemi sıklıkla kullanılırken daha sonra yerini {-GAy}/{-KAY} morfemine bırakmış gibi görünmektedir: *Cibril-ka ayıttılar kim senden bir hañta çıkarsa ne kılğa sen ayıttı:* “*‘Azāzil-ğa tutunğa men* (6a/12-13); *yā ‘Azrāyil men tegme bir sebeb kılğam* (7b/01); *eger bu şüretni benim fermānında kılur erse anı helāk kılğam ve eger mini anın fermānında kılur erse men aña ‘āşī bolğam* (7b/13 7b/14); *Men butlarğa bir iş işleyeyim kim ‘aceb-ka kılğa siz* (37a/07).

Kimi örneklerde her iki morfemin iç içe geçtiği görülmektedir: *kamusını yoldan çıkarğam ve yavuz kılğam ve kendü yoluma küvürgem benim birle şamuğ-ka bargaylar* (9a/17); “*Men seniñ birle qarındaş eyle bolğam kim sen benim cānımnı alğay sen yana* (21b/15-16); *Teñriden tilegey sen kim men yana tirilgem.*” (21b/17).

Kıyasu’l-Enbiya’da gelecek zamana işaret eden bir başka morfem {-DAÇI} olarak kaydedilmiştir. Söz konusu morfem çok sık kullanılmamakla birlikte gelecekte kesin olarak gerçekleşmesi beklenen eylemlere işaret etmektedir: *bular ayıt-tılar bir ‘iyāl bu üç tün içinde anası karnına tüşdeçi* (35a/04); *seniñ arkañdan dört miñ payğāmbār boldaçı* (58b/16); *İsrāyilden biregü kıptaçı seniñ mülkiñ mālın ni metiñ tükel aña mīrās boldaçı* (61a/06); *āhir zamānda kıptaçı turur anıñ atı Muḥammed boldaçı toğduki yir Mekke boldaçı keldüki yir ve öldüki yir Medīne boldaçı uş bu yirden hās ol kişi boldaçı turur anda aña imān keltürgey* (167b/8-9-10).

Yapıtta “Men sökel bolası men (37/13)” örneğinde {-AsI} morfemine; bunun yanında birkaç tümcede de {-IsAr} morfemine tanıklık edilmiştir: *Ādem tursadı feriştelere ayıttı:* “*Bu kıl ivek bolısar.*” (8b/01); *Andan nidā keldi:* “*Yā feriştelere tabağ tabağ sücüd keltürüñ kim men hutbe oķısar men*” (10a/02).

Söz konusu morfem ile alakalı örnek sayısı oldukça azdır. Burada vurgulanmak istenen önemli bir mesele {-IsAr} ve {-AsI} morfemlerine tanıklık edilen metinlerle alakalıdır. Nitekim ilgili gramer kitaplarında Kıpçak Türkçesi ile yazılan eserlerde {-IsAr} morfemine çok sık rastlanılmadığı sadece Gülistān Tercümesi’nde tanıklık edildiğine dair bir değerlendirme söz konusudur (Güner 2013: 232). Et-Tuhfetü’z-Zekiyye’de de {-AsI}’nin gelecek zaman morfemi olarak kullanıldığı; bunun dışında metinlerde kullanım örneğine rastlanılmadığı ifade edilmektedir (Argunşah ve Yüksekaya 2014: 341). Gülistan Tercümesi’nin 793/1391 yılında (Eckmann 2014: 273) yazıldığı bilinmektedir. Et-Tuhfetü’z-Zekiyye’nin yazılış tarihi ile alakalı elde kesin bir bilgi olmamakla birlikte elde 15. yüzyılın ilk çeyreğinde yazıldığına dair tahminî bilgiler (Ercilasun, 2014: 216) yer almaktadır. Bu bağlamda gerek {-IsAr} gerekse {-AsI} morfemlerinin kullanılmasından yola çıkarak Memlûk sahasına ait Kışaşı’l-Enbiyā’nın 14. yüzyılın sonu ile 15. yüzyılın başında yazılmış olabileceğine dair bir çıkarımda bulunulabilir.

Dikkat Çeken Diğer Dillik Özellikler

Gerundium

Kıyasu'l-Enbiya, gerundium morfepleri açısından oldukça zengindir. “-dığı zaman” anlamında kullanılan {-DUkdA}, sıklıkla tanıklık edilen morfeplerden biridir: *Kün toğduқта köknin yaşılı andan turur (5a/04-05); andan kırk yıl bolduқта nidā keldi (8a/04); Ādem öri turduқта fermān birdi (8b/10); kıyāmet küni bolduқта taşnı ferişte kılğay (15a/11); Ken `an-nı su alduқта kemi yorıdı (26b/13).*

Türk diline ait tarihî metinlerde {-DUkdA} şeklinde kullanılan morfeplin “Şubh belgürdikte karanıkluk kitti (57a/08).” örneğinde {-dikte} şekline tanıklık edilmektedir. Bu, Kıpçak Türkçesine ait diğer eserlerde de görülebilen bir alomorf olarak ifade edilmiştir (Bayraktar 2018: 235).

Metinde kullanılan bir diğer gerundium morfemi [-ğınça]/[-ginçe]'dir. Burada şunu da ifade etmek gerekir ki kimi fiil köklerinden sonra söz konusu morfeplin ilk ünsüzünün -ğ/-g olduğu bilgisine kolaylıkla ulaşılrken, kimi örnekte de -şedde işareti kullanılmadığı için- söz konusu ünsüzün kullanılıp kullanılmadığına dair net bir değerlendirmede bulunmak mümkün değildir. *Yana üzürler erdi ussı kitginçe (23a/11); Mısr ehli anı kördi erse anı ögdiler kim köşke kirginçe (60b/10); sen közüñ yumup açğınça men anı keltüreyim (138b/06)* örneklerinde morfepl [-ğınça]/[-ginçe] şeklinde işaretlenmektedir. Ancak son sesi /-g/ ünsüzünden oluşan “teğ-” fiilinin “tutti beline teğince (18a/14); tizlerine teğince (30a/16)” tümcelerinde morfeple birlikte ne şekilde okunacağı belirgin değildir. Zira morfeplerin başında yer alan -g/-ğ ünsüzünün düşmesi, Memlûk sahasına ait eserlerde ikili bir kullanım sergilemektedir. Nitekim aynı morfepl “Siz süt için toyınça (33a/01)” tümcesinde [-ınça] şekliyle kullanılmıştır.

Kitaptaki dikkat çeken diğer gerundium morfepleri [-ğanda/-gende], [-gandan sonra], [kālı/-ğalı/-geli], [-ğayda], [-mışda], ünlülü gerundium, [-mAdIn/-mAyIn] şeklindedir: *kiçe bolğanda ol oğ yirde konarlar erdi (97b/10); kıyāmet küni bolğanda tabi` ümmetlerimden turur (168b/17); anı körgende korçtı (109a/04); ve mini boğazlağandan sonra unutmağıl munı (49b/16); yā bir sā`at boldı yā bir küñ boldı men yağkālı (162b/09); kırk küñ bolmuş erdi Mūsā kavmden kitgeli (87b/10); yüz altı yıl bolmuş erdi vahy kelgeli (105a /01); kaçan İslām `arza kılğayda kız ayttı (144b/01); Buht-ı Naşr ol anadan toğmışda atı Keykāvüs erdi (157b/06); kanı ağa iwge keldi (156a/02); Muğammedke tilemeyin ayıttı (71b/17); Muğammed tilemedin ayıttı (72a/02).*

Soru Edatı

Memlûk sahasına ait Kışaşü'l-Enbiyā'da ikili kullanımın izlerine soru edatında da rastlanmaktadır. Eserde çoğunlukla mU şeklinde kullanılan soru edatının mİ şeklindeki örnek sayısı da azımsanmayacak kadar çoktur: *ayıtmadım mu (12b/04); uçmağnıñ sağçısı bar mu (13b/16); körmes mü sen (36a/10); kelür mü sen (56b/14); kördüñ mi (17a/08; 31a/13); munuñ birle mi (25a/12); düşdi mi (35b/07); bu Mısr benim mülkim tüğül mi bu Nıl suyu benim fermānımdan tüğül mi (60b/09-10).*

Kıyasu'l-Enbiya'da her iki şeklin aynı anda bir tümce içerisinde kullanılıyor olması yazarın konu ile ilgili net bir tutum içerisinde olmadığını göstergesi olarak kabul edilebilir: *Ayttuğuş söz hağ mu aydur sen ya herze mi aydur sen (36b/16-17); söztüñ kerti mi yalğan mu (135a/14)*.

Adı geçen metinde her iki şeklin de kullanılıyor olması oldukça dikkat çekicidir. Çünkü ilgili çalışmalarda *mU*, Harezmi sahasına ait Türkçe eserlerin; *mI* ise Asıl Memlûk Kıpçakçası ile yazılan eserlerin soru edatı olarak kaydedilmektedir (Eckmann 2014: 53). Bu şekilde bir ikili kullanım eserin sahibinin Harezmi coğrafyasından Mısır'a geldiği ihtimalini akla getirdiği gibi Memlûk sahasına ait eserlerin dalgalı geçiş dönemine ait olduklarını da bir kez daha kanıtlamaktadır.

Tügül

Tügül, Asıl Memlûk Kıpçak metinleri ile Harezmi Türkçesi ile yazılan metinleri birbirinden ayıran önemli bir dillik ölçüt olarak kullanılmaktadır. Zira Harezmi Türkçesinde *ermez/ermes* şeklinde kullanılan sözcüğün yerine Asıl Memlûk Kıpçakçası'nda tügül'ün kullanıldığı ifade edilmektedir (Eckmann 2014:53). Eldeki eserde de isim tümcelerinde olumsuzluk işaretleyici olarak istisna birkaç tümce (*Ādem 'aleyhi's-selām emīn boldı ve kim-niñ artında düşmen bolsa añar emīnlik revā ermes 10b/06-07*) dışında tügül'ün kullanıldığı görülmektedir. Bu şekilde bir kullanım, eserin Memlûk sahasında yazıldığına dair yargının kesinleşmesine neden olmaktadır: *Men sizniñ teñriñiz tügül mü men (14b/06); ādemī tügül (21b/12); imān ehliñden tügül (26b/10); edeb tügül konukğa bakmaq aş yir erken (53b/15); bu Mısr benim mülkim tügül mi bu Nıl suyu benim fermānımdan tügül mi (60b/09-10); her kim ol suwdan içse bizden tügül herkim andan içmes erse bizden turur (112b/10-11)*.

SONUÇ

Memlûk sahasında yazılmış olan Kıyasu'l-Enbiya'nın literatüre önemli ölçüde katkı sağlayacağı düşünülmektedir. İçerik kadar hâkim olan dil özellikleri de eseri incelemeye değer kılan önemli bir husustur. Zira eserde imlâ ve kimi dillik özellikleri bakımından tutarlı bir yol izlenmemesi, eserin Memlûk sahasında yazıldığı kanaatini pekiştirmektedir.

Fonolojik ve morfolojik özellikler dikkate alındığında yazarın eserde tutarlı bir tavır içinde olmadığı gözlemlenmiştir. Eserde bir yandan Harezmi sahasının dillik özellikleri diğer yandan da Memlûk sahasına ait eserlerde tanıklık edilen kimi dillik özelliklerin bir arada olduğu görülmektedir. Bu durum eseri, ayrıca önemli kılan bir diğer husustur. Datif morfeminin teklik üçüncü şahıs iyelik morfeminden sonra çoğunlukla {+nA}; ablatif morfeminin çoğunlukla {+DAn}, genitif morfemini alan teklik birinci şahıs zamirinin çoğunlukla “menim” şeklinde işaretlenmesi; soru edatının çoğunlukla *mU* şeklinde kullanılması, bunun yanı sıra isim tümcelerinde olumsuzluk işaretleyici olarak tügül'ün kullanılması, şimdiki zaman işaretleyicisinin –A turur şeklinde kullanılması eserde görülen belirleyici dillik özellikler olarak sıralanabilir. Ancak bütün bu belirleyici dillik özelliklerin yanında istisna oluşturabilecek örneklere rastlamak mümkündür. Zira söz konusu eserde datif morfeminin teklik üçüncü şahıs iyelik morfeminden sonra {+nA}'lı kullanımlarına, {+DIn} şeklindeki ablatif morfemine, genitif morfemini alan teklik birinci şahıs zamirinin *meniñ* şeklindeki örneklerine, *mI* soru edatına ve *tügül*'e ek olarak çok az örnekte de olsa *ermes* şekline tanıklık edilmektedir. Ayrıca eserde çokluk birinci şahıslarda istek-emir kiplik işaretleyicisi olarak {-Allı} sıklıkla kullanılırken az da olsa {-Allı} şeklindeki örneklere de

rastlanılmaktadır. Eserde bu denli bir çeşitliliğin varlığı Memlûk sahasında yazılan eserleri belli bir lehçenin mahsulü olarak değerlendirmek yerine 15. yy standart Doğu Türkçesi öncesi dalgalı geçiş döneminin mahsulü olarak değerlendirmeyi haklı kılmaktadır.

ÖRNEK METİN

Ḳavlühü te‘ālā ن وَالْقَلَمُ وَمَا يَسْطُرُونَ ‘Abbās (1b/02) oğlu aytur Teḡri her nesneden yaratḡanı burun levḡni ḡalemni gevherden (1b/03) yaratdı. Anıḡ uzunı biş yüz yıllıḡ yol turur ve aḡa Teḡri (1b/04) heybet-lü naḡar birle baḡtı ve ḡitāb kıldı ḡalem ḡorḡtı (1b/05) nidā heybetinden ḡattā aḡa tesbīḡ ḡatırmaḡta āvāz boldı (1b/06) ra‘d āvāzı kibi Teḡri ḡorḡmaḡdan ve ḡalem miḡdārına (1b/07) kim nesne bilmıḡay meḡer Teḡri tebārek ve te‘ālā bilḡey (1b/08). Andan fermān keldi ḡalemḡa yazḡıl ḡalem bardı (1b/09) yazmaḡa ḡorḡar oldı ḡırḡ yıldan teḡi ḡalemḡa Teḡriden (1b/10) fermān keldi yā ḡalem yazḡıl. Ḳalem ayıttı: Ne yazayım? Nidā keldi: Bu kim (1b/11) “*Lā ilahe illa ‘llāh Muḡammedün Resūlullah*” Ḳalem secdede yüz yıl oturdı (1b/12) başıḡı ḡaldurmadı yüz yıldan soḡra başıḡı ḡaldurdı (1b/13). Ayıttı: Yā Rab bu ne ‘azīz ḡuldur kim anıḡ adın seniḡ aduḡ (1b/14) arasında kemişdiḡ nidā keldi: Yā ḡalem ‘izzetim ḡaḡkı üḡün bu (1b/15) ‘arş, kürsī, levḡ, ḡalem, yir, kök on sekiz miḡ ‘ālem yaratmadum (1b/16) illā Muḡammed dōstlıḡı üḡün. Andan ḡudret birle ḡalem başı yarıldı, seksen (2a/01) yaruḡ boldı. Tegme yaruḡtan bir miḡar ḡara aḡtı ve ḡalem levḡ üzre yüz miḡ (2a/02) yıl yōridi ve Teḡri tebārek ve te‘ālā levḡ-ni yarattı ve anıḡ uzunı (2a/03) yiti yüz yıllıḡ yol turur ve ini üḡ yüz yıllıḡ yol turur ve anıḡ inleri (2a/04) yāḡūt ve zeberced birle bezedi andan ferman keldi ḡalemḡa kim “yazḡıl” (2a/05) benim ‘ilmimni ḡaḡḡ-larımḡa بِمَا هُوَ كَأَنَّ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ ol kez kim (2a/06) yazdı levḡ üzre bu erdi: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا مِنْ اسْتَسْلَمَ لِقَضَائِي وَصَبَرَ عَلَى بَلَائِي وَ شَكَرَ نِعْمَائِي كَتَبْتَهُ صَدِيقًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ مَنْ لَمْ يَرْضَ بِقَضَائِي وَ لَمْ يَصْبِرْ عَلَى بَلَائِي وَ مَنْ لَمْ يَشْكُرْ نِعْمَائِي فَلْيَطْلُبْ رَبًّا سِوَايَ (2a/07-08-09) ya‘nī ol kim (2a/10) Teḡri ḡazāsına rāzī bolmasa ve belāsına şabur ḡılmasa ve ni‘metine şükr ḡılmasa (2a/11) Teḡriden ayruḡ Teḡri istesün tidi Teḡri ‘ilmini ḡaḡḡtan (2a/12) herḡi ne boldıysa ve ne bolası turur tā ḡiyāmatḡa tegin levḡ üzre yazılıp (2a/13) turur ḡaçan kim yapraḡ aḡaçtan tüşse anda yazılıp turur. Andan levḡ teprendi (2a/14) ve ayıttı kim bar benim kibi her ni kim bar Tenri ‘ilmni benim üzerime yazıldı. Andan nidā keldi (2a/15) Yā levḡ telim-niḡ baḡtı seniḡ iḡre bed-baḡt ḡılḡam telim-niḡ baḡtı seniḡ (2a/16) iḡre baḡtılu ḡılḡam ḡaberde aydur kim ḡalem yazdı ne...(2a/17) ḡaber turur ‘Abdullah ibn-i ‘Abbāstan raḡıyallāhü ‘anhü rızḡ ve ecel ve devlet (2b/01) ve bed-baḡt velākin İmām el-Müslimīn Ebū ḡanīfe raḡmetu’llāhi aleyh ayıttı yoḡ (2b/02) velākin Teḡri celle ve ‘alā niḡek kerek turur nık-baḡtıḡı bed-baḡt ḡılır (2b/03) ve bed-baḡt-nı nıḡ-baḡt ḡılır ma‘nisi bu turur ve menden ayruḡ hevādārlar (2b/04) ḡavli turur ve andan teḡri celle ve ‘alā kürsī yarattı bir dāne yinḡüden (2b/05) ol yinḡü yiti ḡat yirden ve yiti ḡat kökden inlürek turur (2b/06). Ḳavlühü Te‘ālā وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ ve anıḡ altında bir dāne (2b/07) yāḡūt yarattı. On kez ol yinḡüḡe ve anıḡ uzunı miḡ biş yüz yıl-lıḡ yol irdi (2b/08) ve ini biş yüz yıl-lıḡ yol irdi. Andan Teḡri celle ve ‘alā heybet birle (2b/09) aḡa baḡtı ol yāḡūt titredi şuv boldı ve andan tōrt yıl (2b/10) yarattı bir şabā ve bir debūr ve bir cenūb ve bir şimāl andan bu tōrt (2b/11) yıl-ge buyurdı kim tōrt yaḡadan esiḡüḡ esti-ler ve ol şuv-nı (2b/12) yayḡadılar ve suw ḡum toḡıdı ve andan köpük ḡoptı ve ol köpükten (2b/13) bir ot yarattı şuv altında ve ol şuv od issisinden ḡaynadı (2b/14) tütün ḡoptı hevāda mu‘allaḡ boldı. Teḡri celle ‘alā şuvlu kürsilü (2b/15) arasında ol köpükten bir kızıl tel yarattı ve ol topraḡ bu kün (2b/16) Ka‘be turur ve andan fermān keldi Cibrīl-ḡa ve Mikāyīl-ḡa ve İsrāfil-ḡa (2b/17).

Kaynaklar

- Argunşah, Mustafa ve Gülten Sağol Yüksekaya (2014). *Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ata, Aysu (2019). *Rabgūzī Kışaşū'l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları) Giriş-Metin-Dizin I.Cilt; Tıpkıbasım 2. Cilt*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayraktar, Nesrin (2018). *Türkçede Fiilimsiler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Budu, Mariana (2020). “Türkçe Kısasü'l-Enbiyâ Tercümelere ve Ebû İshâk İbrâhîm B. El-Mansûr B. Halefî'l-Müzekkir En-Nisâbü'rî'nin Kısasü'l-Enbiyâ'sının Türkçe Tercümesi”. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt 60, Sayı 1, s. 71-95.
- Cemiloğlu, İsmet (1989). “Kısas-ı Enbiya ve Türkiye Kütüphanelerindeki Kısas-ı Enbiya Nüshaları”. *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1988, Cilt XXVI/2, s. 236-242.
- Ceylan, Emine Yılmaz (1991). “Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü”. *Türk Dilleri Araştırmaları*, s. 151-165.
- Eckmann, Janos (2013). *Çağatayca El Kitabı*. Çeviren Prof. Dr. Günay Karaağaç. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Eckmann, Janos (2014). “Memlûk Kıpçakçasının Oğuzcalaşmasına Dair”. *Harezme, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 67-73.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2014). “Memlûk Kıpçak Dönemi Eserleri ile İlgili Düşünceler”. *Makaleler I, 2*. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları, s. 215-221.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2015). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. 15. bs., Ankara: Akçağ Yayınları.
- Güner, Galip (2013). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Heyet (1990). *Fihrisü'l Mahtûtâti't-Türkiyyeti'l-Osmâniyye*. Cilt 3, Kahire.
- Tekin, Talat (2013). “Tarih Boyunca Türkçenin Yazısı”. *Tarihî Türk Yazı Dilleri Makaleler 2*. Haz. Emine Yılmaz ve Nurettin Demir. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. s. 105-122.
- Toparlı, Recep vd. (1999). *El-Kavânînü'l-Küllîyye Li-Zabti'l-Lügati'-Türkiyye*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, Emine; Nurettin Demir (2009). “Sa'lebî'nin Kitabı 'Arâ'isi'l-mecâlis fî Kışaşî'l-enbiyâ'sının Anadolu Sahasında Yapılmış Çevirileri”. *Journal of Turkish Studies*, Cilt 33/2, Cem Dilçin Armağanı, s. 350-370.